

Ferenczik-Lévai Fanni – Kákóczki Balázs

A Tiszaújívárosi Helytörténeti Gyűjtemény

Tiszaszederkény – Tiszaújváros

Tiszaújváros építése 1955-ben kezdődött, tehát a település viszonylag rövid múltra tekint vissza. A város létrejöttét a szocialista iparosításnak köszönheti, ezért sokan úgy gondolnak erre a településre, mint egy múlt nélküli, csupán a legújabb korban felépített városra, pedig a térség története az írásnélküliség időszakába nyúlik vissza.

Ez a dél-borsodi vidék már a neolitikumban lakott terület volt. A kőolaj-finomító alapozásakor újkori telep maradványait tárták fel. A Tiszai Vegyi Kombinát (TVK) egyik épületének alapozása közben pedig bronzkori leletek kerültek elő. A város környékén további építési munkálatok során újabb sírokra bukkantak a vaskorból, a népvándorlás korából, a honfoglaló őseink korából. 1268-ban említik először a települést „Villa Scederkyn” néven. Kezdetben a borsodi várbirtok része volt. A tatárpusztítást követően az Ákos nembeli Ernye báné, majd a koronabirtokhoz kerül. 1352-ben az ónodi Czudar család birtoka lett. 1417-től az ónodi várbirtok, uradalom tartozéka. A basáskodó zálogbirtokosok (Rozgonyiak, Perényiek) időszaka után királynéi birtok lett. A Báthory, a Losonczy, a Forgács családok örökösei után Szederkény is az ónodi uradalom összes birtokrészeivel együtt a Rákóczi család tulajdonába került (17. sz. eleje). A protestáns Rákócziak alatt Szederkényben is 1621-ben önálló református egyház alakult. Az 1638-ban pusztává tett falu (török dúlás) helyére Lorántffy Zsuzsanna 1651-ben 32 hajdúcsaládot telepített. A szatmári békekötés után a kincstár lefoglalta a teljes Rákóczi-vagyont és Szederkény az Erdődy grófok birtokába került, majd a 19. században a Fáy családhoz. A Tisza szabályozását és az 1846–66-os tagosítást megélt községben a századfordulóra már 300 család élt.

1905. január 1-jétől a község neve Tiszaszederkényre módosult. Az első világhégés 36 tiszaszederkényi lakos életét követelte, de a II. világháború viharai sem kerültek el a falut. 1945 után a földosztás hozta meg a gyökeres változást a lakosok életében, csaknem minden család földtulajdonossá vált, de nem sokáig. 1959-ben itt is téjeszesítettek, megalkult a Szőke Tisza MgTsz, amely négy évtizedre meghatározta a helyi mezőgazdaság irányait és termelését.

Az új város építése 1955. szeptember 9-én kezdődött el Tiszaszederkény határában. Az épülő hőerőmű és a vegyi kombinát építéséhez toborzott munkaerő elhelyezéséhez szükség volt lakások építésére. A település nagysága ugyan nem érte el a városokét, de a fejlesztési elképzelések és a beruházáspolitikai alapján az Elnöki Tanács 1966. március 31-én Tiszaszederkényt várossá nyilvánította. A hetvenes évek az ipar nagyarányú fejlesztése mellett a város fejlődésének is leggyorsabb szakasza volt. 1970. április 22-én, Lenin születésének 100. évfordulóján az Elnöki Tanács Tiszaszederkény nevét Leninvárosra változtatta, amelyet 20 éven át kellett viselnie a városnak.

Tiszaújváros múltja szorosan kapcsolódik a három gyárkomplexum történetéhez. (A hőerőmű kivitelezése 1953–1959-ig tartott. A villamosenergia-termelés megindulása után

a második öt éves terv egyik legnagyobb vegyipari beruházásaként kezdődött meg a TVK építése. Az olajfinomító első termelőegysége pedig 1977-ben lépett üzembe.)

A rendszerváltozást követően megalakult önkormányzat első intézkedései közé tartozott a város nevének megváltoztatása. A lakosság véleményét is figyelembe véve született a képviselő-testület 1990. november 22-i döntése, melynek nyomán a köztársasági elnök 1991. február elsejétől a település nevét Tiszaújvárosra változtatta.

Helytörténeti Gyűjtemény

A település múltjának kutatása a hetvenes évek elején kezdődött el. A gyűjtemény alapját a Kiss Sándor néhai tiszaszederkényi népművelő által összegyűjtött néprajzi anyag képezte. A hetvenes évek közepére már összegyűlt annyi anyag, hogy lehetővé vált egy állandó kiállítás megrendezése, és egy részben önálló intézmény megszervezése. 1976. november 5-én nyílt meg a Helytörténeti Gyűjtemény a Május 1. út 5. sz. alatt kialakított helyiségekben. Itt állították fel az első állandó kiállítást is, amely Tiszaszederkény régi emlékeit, valamint az új városnak és iparának fejlődését mutatta be. 1977. december 31-i dátummal kapta meg a működési engedélyét. Szervezetileg a Városi Könyvtárhoz tartozott, viszont távlati fejlesztési tervében önálló múzeummá válása szerepelt. Az új vezető, Kriston Vízi József muzeológus 1978. augusztus 1-jei kinevezésével egyre erősödött az a törekvés, hogy mind helyben, mind meggyezerte többen ismerjék meg a Gyűjtemény anyagát.

Gyűjteményünk teljesen önálló csak 1984-ben lett. Az évek során az intézmény kibővült a Természetvédelmi Oktatóparkkal és Kiállítóházzal, amely sajnos a kilencvenes évek elején megszűnt. A nyolcvanas években többször átköltöztették a gyűjteményt, amely 1987-ben kibővült a Leninvárosi Múzeummal. 1986-ban a Bartók Béla út 7. sz. alatt kapott helyet a falu életét és a város történetét bemutató kiállítás. Az eredetileg Leninnek, a város korábbi névadójának emléket adó múzeum a Helytörténeti Gyűjtemény keretében időszakos kiállítások szervezésével foglalkozott. 1990-ben a gyűjteményt is elérte a rendszerváltozás szele: a Leninvárosi Múzeumból Városi Kiállítóterem lett, amely napjainkban a Derkovits Művelődési Központ által szervezett színvonalas képzőművészeti kiállításoknak ad helyet. 1996-ban a városi önkormányzat megszüntette a Helytörténeti Gyűjtemény önállóságát és a Városi Könyvtárhoz csatolta. A gyűjtemény anyagát, a város és Tiszaszederkény múltjára vonatkozó írásos és tárgyi emlékek gyűjtésének feladatát a Városi Könyvtár vette át. Az intézmény új állandó kiállítása 1998-ban nyílt meg „Egy modern város született/Életmódváltás a dél-borsodi térségben/” címmel, amely a felújított könyvtáráépületben kapott helyet a mintegy 100 négyzetméter alapterületű kiállítóhelyiségben.

Gyűjteményünk 2006-ban született újjá, amikor egy muzeológusi státuszt létesített a fenntartó. A gyűjtemény teljes anyagának beletárolása eredményeként 2010-ben új működési engedélyt szereztünk. Mai hivatalos nevünk Tiszaújvárosi Művelődési Központ és Könyvtár – Helytörténeti Gyűjtemény, besorolásunk szerint közérdekű muzeális gyűjtemény, amelynek szakmai munkájáért jelenleg két fő muzeológus felel.

A Helytörténeti Gyűjtemény az ősi település, Tiszaszederkény és a mellé épült ipari üzemek, Leninváros, a mai Tiszaújváros helytörténeti dokumentumait, tárgyi emlékeit gyűjti. Négy gyűjteményünk van (történeti tárgyak, fotók, dokumentumok, adattár), és

kb. 35 ezres tételszámmal dolgozunk. A gyűjteményben megtalálható néprajzi tárgyak a 20. század első feléből származnak. A tárgyak nagy részét különféle kerámiák teszik ki, melyek zöme a térségre jellemző. Az évek folyamán megpróbálták a város életét meghatározó gyárak történetét dokumentáló iratokat, és a vállalatok termékeit összegyűjteni, így megtalálhatóak a gyűjteményben az ipari üzemek termékmintái, a TVK-s kiadványok stb. A „szocialista” városban voltak törekvések egy munkásmozgalmi jellegű gyűjtemény létrehozására, ennek köszönhetően az állomány jelentős részét az elmúlt időszak iratai és tárgyi emlékei, pl. szocialista brigádnaplók, a KISZ helyi szervezetének iratanyaga, párttagsági igazolványok, Lenint ábrázoló jelvények, kitüntetések stb. teszik ki. A gyűjtemény könyvállományának egy része is ezt a törekvést tükrözi.

Fotótárunkban több mint 7000 fotó található. A képek jól dokumentálják a város és a gyárak építését, az elmúlt évek társadalmi rendezvényeit. A helytörténeti adattár tartalmaz néhány, a város történetét feldolgozó szakdolgozatot, eredeti és fénymásolt iratot Tiszaszederkény és az új városrész történetére vonatkozóan.

A helyismereti dokumentumokat a könyvtár is gyűjti. Többek között a városról szóló újságcikkek kivágatait őrizzük, plakátokat, szórólapokat. Gyűjtjük a városban megjelenő sajtótermékeket, a testületi ülésről készült anyagokat, illetve a B.A.Z. megyei helyismereti szakirodalmat: levéltári segédleteket, a Herman Ottó Múzeum kiadványait, statisztikai évkönyveket. Mintegy 2500 kötet segíti a helytörténeti kutatást.

A gyűjtemény 2015-től lépett a megújulás útjára. Önkormányzati segítséggel és pályázati úton az elmúlt csaknem tíz évben folyamatosan dolgozunk a raktározási és infrastrukturális problémák régóta esedékes megoldásán: lefolytattunk két revíziót, profilt tisztítottunk, adatbázisunkat a Huntéka múzeumi modulra állítottuk át. 2017-ben új irodába költöztünk, a régi tárgyraktárunkat felszámoltuk, és három új raktárhelyiséget kaptunk Tiszaszederkényben. 2018-ban gyűjteményünk birtokába került a TVK hatalmas és egyedülálló archív anyaga (dokumentumok, filmtekercsek, videók, negatívok, fotók, kazetták stb.), amelynek tárolásáról szintén gondoskodtunk, feldolgozásába belekezdünk. A várostörténeti publikációkat két új monográfiával gazdagítottuk. Új állandó várostörténeti kiállításunkat 2026-ban, a várossá nyilvánítás 60. és gyűjteményünk alapításának 50. évfordulóján nyitjuk meg.

A tájház

Az 1979. évi munka értékeléséből kiderül, hogy már akkor tervbe vették egy tájház kialakítását, amelynek anyagához szintén az év folyamán kezdték meg a gyűjtéseket. Ez a terv sokáig nem valósult meg, de ezt a gyűjtést alapul véve, s újabb gyűjtőmunkát követően 2010. augusztus 20-án végül megnyitotta kapuit a tisaszederkényi tájház. Kialakításában még közreműködött az a Kiss Sándor is, aki a '79-es gyűjtést is kezdeményezte.

A tájház neve a település egy 1268-as oklevélben történő említése után lett „Villa Scederkyn”. Ez a főutcán álló lakóépület vályogból készült. Nyeregtetővel, fa fedélszékkal látták el, ahol a korábbi nádtetőt már az időtálló cserép helyettesíti. Az udvarra néző bejárat előtt hasáb alakú tornácoszlopok támasztják alá az ereszt. A hajópadlós szobák, a faragott ablakok, a szoba-konyha-szoba kialakítás és az udvaron megtalálható kerek kút mind az egykori építetők módosságát jelzi. A háromosztatú épületet a lakók igényeinek

megfelelően az 1970-es évek elején megtoldották néhány helyiséggel. Az udvar díszé a régi kerek kút, mely a felújítás során új faszerkezetet kapott.

1. kép. A Villa Scederkyn Tájház;

A házban megismerkedhetünk annak a két világháború közötti időszakot felelevenítő berendezésével, azaz a Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállításával.

A lakóház egy háromosztatú, soros elrendezésű parasztház, melynek központja a konyha („pitar”), melynek fő berendezési tárgya a sparhelt, ami az első világháború után felváltotta az addig sárból készített tűzhelyet.

Ebből a helyiségből nyílik oldalra két szoba. A pitvarból balra nyíló szoba a tisztaszoba, ahol télen a boglyakemence biztosította a meleget, a két utcai és az oldalablak pedig a megfelelő világításról gondoskodott. A szoba berendezése párhuzamos elrendezésű.

A konyhából jobbra nyíló szoba padozattal, valamint egy oldalablakkal rendelkezik. Hétköznaponként ebben a munkaszobában zajlott az élet. A hosszú téli estéken a lányok és asszonyok szövással, fonással töltötték szabadidejüket. Szívesen mentek a családok egymáshoz „tanyázni”, ahol a lányok kézimunkáztak, a férfiak pedig vagy kosarat fontak, seprűt kötöttek, vagy felolvasást tartottak. Ezen emlékeket máig sokan emlegetik a falu idősebb lakói közül. Ebben a helyiségben tekinthető meg a Helytörténeti Gyűjtemény évenként megújuló időszak kiállítása.

Minden időszaki kiállítással igyekszünk gyűjteményünket új szemszögből a közönség elé tárni, de ha a téma úgy kívánja, felhívásokat is szoktunk közzé tenni a tárlatok megtervezésekor. Szerencsére a helyiek lelkesen együttműködnek velünk. Van, amikor csak a tárlat egy évére adják kölcsön féltve őrzött kincseiket, de olyan is akad, aki ezen alkalmakat megragadva helyezi nálunk örök biztonságba családi örökségét. A jelenlegi tárlat

(szám szerint a 16.), mely a *Közhírré tétetik!* címet viseli, jóvoltából az információközvetítés múltbéli formáit mutatjuk be kiáltványok, kihirdetések, felhívások, dobolási könyvek, apróhirdetések, plakátok, valamint régi rádió- és televíziókészülék segítségével.

Ami a rendezvényeket illeti, csatlakozni szoktunk a Tájházak Napja országos rendezvénysorozathoz, illetve kínáltunk már programokat a Múzeumok Éjszakája alkalmából is. Helyismereti napközis táborunkat alsó tagozatos gyermekek számára rendezzük, valamint rendszerint jönnek hozzánk a helyi iskolások és óvodások múzeumpedagógiai foglalkozásokra.